

Кімге: Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі, Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі

Автордың аты-жөні және лауазымы: Мейрбек Д. Б., ҚР Ұлттық экономика министрлігі Инвестициялық саясат және қаржы секторын дамыту департаменті, Бюджеттік инвестициялық басқармасының сарапшысы

Күні: 24.02.2025 ж.

АНАЛИТИКАЛЫҚ ЖАЗБА

Тақырыбы: Қазақстандағы жастар арасындағы жұмыссыздықтың себебі мен мәселені шешу жолдары

Кілт сөздер: жұмыссыздық, мәселе, еңбек нарығы, экономика, статистика, цифрландыру, инвестиция.

Кіріспе

Қазіргі әлемде, жаһандық экономикалық дағдарыс жағдайында халықты жұмыспен қамту өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Еңбек нарығы қазіргі экономикада өте маңызды рөл атқарады және де мемлекеттің ішкі саясатына, тұрақтылығына қауіп төндіретін, шешімі түпкілікті және бірлескен жұмысты талап ететін мәселе екені анық. Өте күрделі тарату механизмі ретінде ол жұмысшылардың жұмыс орындарымен байланысын қамтамасыз етеді. Осылайша, ол өнімділікке, өсу қарқынына және экономиканың көптеген басқа бөліктеріне де әсер етеді, сондай-ақ қоғамдағы жұмыспен қамтылмаған азаматтар мен тұрақты жұмыс істейтіндер арасындағы байланысты көрсетеді. Соңғы жылдары жұмыссыздық дамушы елдерде ғана емес, дамыған елдерде де маңызды мәселелердің біріне айналды.

Негізгі бөлім

Ресми статистика деректеріне сәйкес Қазақстандағы жұмыссыздық жағдайы басқа посткеңестік елдермен және алыс шет елдеріне қарағанда салыстырмалы түрде қолайлы: соңғы 5 жылда АҚШ–та тербеліс дәлізі кеңірек-3,9-7,4%, ал дамушы елдерде оның деңгейі жұмыссыздық тұрақты түрде 10%-дан асуы мүмкін.

Ұлттық статистика бюросының мәліметінше, жұмыссыздық деңгейінің көрсеткіші 2024 жылдың үшінші тоқсанында 3,2 % құрады, бұл 2023 жылмен салыстырғанда 0,4 %-ға төмен. 2024 жылдың төртінші тоқсанындағы мәлімет бойынша еліміздегі жұмыссыздардың жалпы саны 448,2 мың адамға жетті, 120 мыңнан астам жас қазақстандықтар жұмыспен қамтылмаған. Демек жағдайға соншалықты оң баға бере алмаймыз.

Ең алдымен Қазақстандағы жұмыссыздық деңгейі қандай жолмен есептелетініне назар аударған жөн деп санаймын. Қазақстандықтардың

едәуір бөлігі өзін-өзі жұмыспен қамтитындар, бұл ретте олардың қызметінің сипаты мен табысы әртүрлі сипатта болады. Оларға компаниялардың иелері де, өнімсіз жұмыспен қамтылғандар, соның ішінде табысы кейде ең төменгі күнкөріс деңгейіне жетпейтін отбасылық кәсіпорындардың жалақысы төленбейтін қызметкерлері де кіруі мүмкін.

Қазақстанда азаматтарды жұмыссыздар қатарына жатқызу үшін тұрғылықты жері бойынша халықты жұмыспен қамту орталығына немесе «Электрондық үкімет» порталы арқылы жұмысқа орналасуға жәрдемдесу үшін жүгінуі де маңызды. Алайда, еңбекке қабілетті жастағы адамдардың көпшілігі жұмыс іздеп жұмыспен қамту орталықтарына жүгінбейді, бірақ интернет арқылы немесе таныстары арқылы хабарландырулар бойынша жұмыс іздеуді жөн көреді. Бұл мәселенің өзектілігін көрсететін фактор ішкі көші-қон болып табылады, оның өсіп келе жатқан ағындары, соның ішінде жұмыссыздық мәселесіне байланысты. Елдің кейбір аймақтарында мәселе аса өткір емес, ал басқаларында, атап айтқанда, жұмыс іздеп қалаларға, ең алдымен, ұтқырлығымен ерекшеленетін жастар ұмтылады. Президент Қ. Тоқаев баяндамалардың бірінде мынадай деректерді келтірді: Қазақстандық жастардың шамамен 40%-ы жұмысқа орналасу проблемасына тап болады, сондай-ақ жастардың шамамен 51%-ы бизнеспен айналысуды жоспарламайды. Осылайша, жоғарыда көрсетілген ақпаратқа сәйкес статистика көрсеткіштерінің дәлдігі күмән тудырады.

Қазақстандағы білім беру мәселесі жұмыссыздық жағдайында түлектерді даярлау сапасы мен еңбек нарығының нақты талаптары арасындағы сәйкессіздікпен тығыз байланысты. Білім халықтың жұмысқа орналасуына тікелей әсер ететін маңызды фактор болып табылады және осы саладағы кемшіліктер жұмыссыздықтың өсуіне ықпал етуде.

Осы ретте жастар арасындағы жұмыссыздықтың кең таралуына ең алдымен әлеіметтік-психологиялық сипаттамаоар әсер етеді. Жұмыс іздеушілердің қойған талаптарына жастардың білімдерінің және тәжірибелерінің деңгейінің жетпеуі, жастардың кәсіби немесе мансаптық дамуды қажет ететін жоғары лауазымға немесе лауазымдарға бірден орналасуға деген ұмтылыстары, кәсіби қызметті жүзеге асыруда ұзақ мерзімді жоспарлардың болмауы және т.б.

Сондай-ақ зейнеткерлік жасқа дейінгі азаматтар еңбек нарығындағы халықтың ең осал санатына жатады. Көптеген жұмыс берушілер халықтың бұл санаты қазіргі еңбек нарығында бәсекеге қабілетсіз деп санайды. Жұмыс берушілер арасында 50 жастан асқан адамдар онша оқытылмайды және олар үшін жаңа технологиялар мен әдістерді игеру қиын деген пікір бар. Жасы, денсаулық жағдайы әлеуетті қызметкерлердің жұмысқа қабілеттілігіне, ұтқырлығына әсер етеді деп болжанады.

Әр өңірде экономиканың салалық құрылымы, халықтың тығыздығы, көші-қон процестері, кәсіптік даярлық деңгейі, кәсіпорындардың белсенділігі, мемлекеттік сектордың қызметі сияқты әртүрлі факторлардың әсерінен бірегей еңбек нарығы қалыптасады.

Сондай-ақ, статистика көрсеткендей, әйелдер арасында жұмыссыздық ерлер арасынағы жұмыссыздыққа қарағанда көбірек, әйелдер арасында-5,4%, ал ерлер арасында – 4,3%. Жұмыспен қамту бағдарламаларында әйелдер жеке топқа бөлінеді, яғни бұл мәселе мемлекеттік деңгейде танылады. Көбінесе бос орындарға кандидатураларға қойылатын негізгі талаптардың бірі арнайы техникалық білімнің болуы болып табылады, оның иелері көбінесе ер адамдар болып табылады, яғни бос жұмыс орындары негізінен жұмысшы мамандықтарының өкілдеріне арналған. Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамыту бағдарламасы аясында жұмысшы мамандықтары бойынша 1000 білім алушының тек 185-і ғана әйел болды.

Қазақстандық еңбек нарығы демографиялық, салалық, өңірлік салалар бойынша теңгерімсіз. Жұмыспен қамту мамандарының айтуынша, «әйелдер» мамандықтары ең аз бәсекеге қабілетті, көбінесе аз төленеді.

Зерттеушілердің тағы бір айырмашылығы-ерлер мен әйелдердің жұмыссыздығы арасында сандық ғана емес, сонымен қатар сапалық айырмашылықтар да бар деседі.

Жалпы қазіргі таңда ерлер мен әйелдердің теңдігі туралы көп айтылып жүр. Бұл ретте, көбінесе, Қазақстандық менталитеттің айқын көрінісін көруге де болады. Әйелдердің жұмыспен қамтылуы туралы жағымсыз стереотиптердің болуын жоққа шығара алмаймыз. Мысалы, балалары бар әйелдер жалғызбасты ерлермен салыстырғанда, тартымсыз жұмыс іздеушілер ретінде бағаланатыны рас. Қазақстандағы үй жұмысы әлі күнге дейін әйелдің иығында екенін ұмытпаған жөн.

Жоғарыда көрсетілгендей, жұмыссыздық мәселесінің негізгі себептері ретінде білім деңгейі, әлеуметтік-психологиялық, жас және жыныс мәселелерін атап өттік. Аталған мәселелер біраз жылдар бойы шешімін таппаған, күрделі мәселелер болғанымен, қазіргі таңдағы жаппай цифрландыру, жасанды интеллект бүкіл әлемдегі, соның ішінде Қазақстандағы еңбек нарығына айтарлықтай әсер ететін тағы бір жаңа мәселе болмақ. Жаңа технологияларды енгізу, автоматтандыру және жасанды интеллектті пайдалану, әсіресе дәстүрлі салаларда жұмыс орындарының қысқаруына әкелуі мүмкін. Бұл жұмысшылардың белгілі бір санаттары арасында жұмыссыздық деңгейін жоғарылатуы мүмкін, мысалы, мамандықтары төмен білікті еңбекті қажет ететіндер, оны машиналармен ауыстыруға болады.

Қазақстанда, басқа елдердегідей, цифрландыру мынадай салаларды қозғайды:

➤ Өндірістік процестерді автоматтандыру: роботтар мен автоматтандырылған жүйелерді қолдану өндіріс желілерінде жұмыс күшіне деген қажеттілікті азайтуы мүмкін;

➤ Мемлекеттік қызметтерді цифрландыру: мемлекеттік органдармен өзара әрекеттесу үшін электрондық құжаттар мен онлайн

платформалар сияқты электрондық мемлекеттік қызметтерді енгізу әкімшілік жұмыс үшін қызметкерлерді көп қажет етпейді;

➤ Жаңа кәсіптерге деген қажеттіліктің артуы: цифрландыру кейбір кәсіптердің жойылуына әкелуі мүмкін болса да, ол IT, деректерді талдау, киберқауіпсіздік және басқа технологиялармен байланысты жаңа, жоғары білікті мамандықтарға сұраныс тудырады.

Алайда, мұндай өзгерістер кәсіптері жоғалып кеткен адамдар еңбек нарығының жаңа талаптарына тез бейімделе алмайтын құрылымдық жұмыссыздыққа әкелуі мүмкін.

Қазақстандағы жұмыссыздық мәселесі бойынша SWOT-талдау:

Күшті тұстары (Strengths)	Әлсіз тұстары (Weaknesses)
<p>1. Серпінді экономикалық даму: Қазақстан тұрақты экономикалық өсуді көрсетеді, бұл әртүрлі секторларда жұмыспен қамтуға жаңа мүмкіндіктер туғызады.</p> <p>2. Инфрақұрылым мен жаңа технологияларды дамыту: елде ақпараттық технологиялар сияқты жаңа салалар белсенді дамып келеді, бұл цифрлық қызметтер мен технологиялар саласында жұмыс орындарын ашады.</p> <p>3. Жұмысқа орналастыруды мемлекеттік қолдау: Қазақстанда «Жастар – jobs» бағдарламалары және жас мамандарға көмек көрсетуге бағытталған басқа да бастамалар сияқты кадрларды оқыту және қайта даярлау жөніндегі бағдарламалар жұмыс істейді.</p> <p>4. Аграрлық сектордың үлкен әлеуеті: Қазақстан-аграрлық ел, Ауыл шаруашылығын дамыту ауылдық жерлерде жұмыс орындарын ұсынады.</p>	<p>1. Еңбекке қабілетті халықтың еңбек нарығындағы өзгерістерге бейімделуінің төмендігі: экономиканы жылдам цифрландыру жұмыс орындарының жоғалуына әкелуі мүмкін және көптеген жұмысшылардың жаңа кәсіптерге біліктілігі жеткіліксіз.</p> <p>2. Құрылымдық жұмыссыздық: Қазақстанның кейбір аймақтарында жұмыс орындарына сұраныс пен жұмысшылардың біліктілігі арасында теңгерімсіздік бар, бұл кейбір салаларда жоғары жұмыссыздыққа әкеледі.</p> <p>3. Шикізат салаларына тәуелділік: Қазақстан экономикасы негізінен табиғи ресурстарды өндіруге тәуелді, бұл елді Мұнай және басқа ресурстар бағасының ауытқуына осал етеді. Бұл жұмыс деңгейіне теріс әсер етуі мүмкін.</p> <p>4. Жастар жұмыссыздығы: жастар тәжірибенің жетіспеушілігінен және дайындықтың жеткіліксіздігінен жұмысқа орналасуда қиындықтарға тап болады, бұл жас мамандар арасында жұмыссыздықтың жоғары деңгейіне әкелуі мүмкін.</p>
Мүмкіндіктері (Opportunities)	Қауіптері (Threats)
<p>1. Цифрлық және жоғары технологиялық салаларды дамыту: ақпараттық технологиялар, киберқауіпсіздік, деректерді талдау және басқа да жоғары білікті мамандықтар саласындағы мамандарға сұраныстың өсуі күтілуде.</p> <p>2. Инновациялық жобаларды мемлекеттік қолдау: Қазақстанда жаңа жұмыс орындарын құра алатын стартаптар мен инновациялық</p>	<p>1. Автоматтандыру және цифрландыру: жаңа технологияларды енгізу және автоматтандыру жұмыс орындарының қысқаруына әкелуі мүмкін, әсіресе өндіріс және ауыл шаруашылығы сияқты дәстүрлі салаларда.</p> <p>2. Экономикалық тұрақсыздық: мұнай мен басқа да табиғи ресурстар бағасының ауытқуы жұмыссыздық деңгейіне әсер ететін экономикалық дағдарыстарға әкелуі мүмкін.</p>

<p>жобаларды қолдауға бағытталған бағдарламалар бар.</p> <p>3. Экотуризм мен ауылдық туризмді дамыту: бұл ауылдық жерлерде жұмысқа орналасуға және шағын және орта бизнесті дамытуға жаңа мүмкіндіктер туғызады.</p> <p>4. Әлемдік нарықтармен Интеграция: шетелдік инвестицияларды тарту және халықаралық серіктестіктерді дамыту жаңа жұмыс орындарын құрып, жалпы ел экономикасын жақсарта алады.</p>	<p>3. Жұмыс орындарының біркелкі бөлінбеуі: инфрақұрылым мен жұмысқа орналасу мүмкіндігі шектеулі шалғай және ауылдық жерлерде жұмыссыздық проблемалары өткір болуы мүмкін.</p> <p>4. Кәсіпкерлік белсенділіктің төмен деңгейі: мемлекеттің күш-жігеріне қарамастан, Қазақстанда әлі де кәсіпкерлік белсенділіктің жеткіліксіздігі және жеке секторда жеткілікті жұмыс орындарының болмауы байқалады.</p>
--	---

Жоғарыда көрсетілген SWOT-талдау Қазақстандағы жұмыссыздық жағдайы туралы жалпы түсінік береді. Талдау қорытындысына сәйкес күшті тұстары мен мүмкіндіктері әлсіз тұстары мен қауіптерімен тең, яғни 8-8. Талдауда жазбада қозғалмаған басқа да өзекті мәселер туралы жазылғанын атап өту керек деп ойлаймын.

Бұған дейін Қазақстанда жұмыссыздықпен күресу үшін Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған «Еңбек» бағдарламасы әзірленіп, қазір іске асырылуда. Одан бөлек «Жастар – jobs», «Ауыл - ел бесігі» және т.б. бағдарламалар іске қосылып, өз жұмыстарын жалғастыруда.

Қазақстан Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің мамандары 2025 жылға қарай Қазақстанда объективті себептерге байланысты жұмыссыздықтың өсуі мүмкін деп болжады. Объективті трендтер орта мерзімді перспективада елдің, оның халқының дамуындағы кезекті демографиялық толқынға және еңбек нарығындағы өзгерістерге байланысты жұмыссыздықтың өсуі мүмкін екенін көрсетеді. 5-6 жылдан кейін еңбекке қабілетті халықта демографиялық жарылыстың «Екінші толқынының» ұрпағы басым болады (1950 жылдардың аяғы мен 1960 жылдардың басындағы демографиялық «Бірінші толқын»), яғни 1980 жылдардың екінші жартысында дүниеге келген ұрпақ. Бүгінде бұл ұрпақтың өкілдері 30-35 жаста. 2025 жылы олар еңбекке қабілетті халықтың негізгі және ең белсенді, сұранысқа ие және көп тобын құрайтын болады. Бұл еңбек нарығына «қысым жасайды».

Сонымен қатар, 2026 жылға қарай әйелдер саны мен олардың еңбек нарығындағы үлес салмағы едәуір артады, өйткені әйелдер зейнеткерлік жасын 63 жасқа дейін көтерді. Жыл сайын зейнеткерлік жасқа дейінгі (63 жасқа дейінгі) әйелдердің үлес салмағы артады. Сондықтан Үкімет жұмыспен қамтудың жаңа бағдарламасын толықтырады және әзірлейді.

Қорытынды, ұсыныстар

Қазақстандағы жұмыссыздық проблемасы, әсіресе цифрландыру және еңбек нарығындағы құрылымдық өзгерістер жағдайында кешенді тәсілді талап етеді. Бұл мәселені шешу үшін мынадай ұсыныстар ұсынар едім:

- **Қайта даярлау және біліктілікті арттыру бағдарламаларын дамыту**, қызметкерлерді цифрлық дағдылар талап етілетін еңбек нарығының жаңа жағдайларына бейімдеу;
- **Шағын және орта бизнестің өсуін ынталандыру**, шағын және орта кәсіпорындарда жаңа жұмыс орындарын құру арқылы жұмыссыздықты азайту;
- **Мемлекеттік және жеке жұмыспен қамтуды ынталандыру** мемлекет пен жеке сектор қолдайтын жобалар арқылы жұмыспен қамтуды арттыру;
- **Білім беруге инвестициялар тарту**, жастарды еңбек нарығының өзгермелі талаптарына дайындау.

Қорытындылай келе айтарым, Қазақстандағы жұмыссыздықпен күреске бағытталған мемлекеттік шаралар шағын және орта бизнесті қолдау бағдарламасынан бастап білім беру және қайта даярлау бағдарламаларын дамытуға, еңбек ұтқырлығын ынталандыруға және заңнамалық саладағы реформаларға дейінгі іс — қимылдардың кең спектрін қамтиды. Жұмыссыздық мәселесін шешудегі кешенді тәсіл жұмыссыздық деңгейін төмендетуге ғана емес, жалпы ел экономикасын дамытуға да ықпал етеді. Дегенмен Қазақстандағы жұмыссыздық мәселесін шешу тек мемлекеттік араласуды ғана емес, сонымен қатар жеке сектордың, білім беру мекемелерінің және халықаралық әріптестердің, халықтың белсенді қатысуын талап етеді. Болашақта еңбек нарығының қажеттіліктерін ескеретін, инновацияларды қолдайтын және халықтың барлық топтары үшін еңбек ресурстарының қолжетімділігін қамтамасыз ететін тұрақты экономикалық модель құру маңызды деп ойлаймын.

Пайдаланылған дереккөздер / әдебиеттер тізімін рәсімдеу мысалы

1. Министерство труда и социальной защиты населения РК <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek?lang=ru>;
2. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК <https://www.gov.kz/memleket/entities/stat?lang=ru>
3. Кашепов А.В., Сулакшин С.С., Малчинов А.С. Рынок труда: проблемы и пути решения. М.: Научный эксперт, 2008.
4. https://forbes.kz/articles/bezrobotitsa_v_rk_i_v_mire_po_ofitsialnyim_dannym_v_kazahstane_vse_neploho
5. <https://www.zakon.kz/finansy/6455853-uroven-bezrobotitsy-v-kazahstane-pochti-vdvoe-vyshe-chem-v-rossii.html>
6. <https://ekonomist.kz/zhussupova/bezrobotica-v-kazahstane-problema/>
7. <https://kapital.kz/economic/134667/neobkhodimy-novyie-podkhody-po-raschetu-urovnya-bezrobotitsy-v-rk.html>
8. <https://nationalbank.kz/file/download/96433>
9. Молодежная безработица в ЕС - как с ней бороться? URL: <https://europa.eu/europe/eu/2013-molodezhnaya-bezrobotitsa-v-es-kak-s-nej-borotsya> (дата обращения 30.02.2017).